

ARVOSTELLUT KIRJAT

59 Peter Marshall: *Reformaatio*. Suom. Tapani Kilpeläinen. niin & näin 2017. Meri Heinonen ja Marika Räsänen (toim.): *Pohjoinen reformaatio*. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies ja Turun Historiallinen Yhdistys 2016. ● Kari Heino

61 Jari Kupiainen ja Liisa Häkkinen (toim.): *Kuvatut kulttuurit. Johdatus visuaaliseen antropologiaan*. SKS 2017. Harri Kalha (toim.): *Kummat kuvat. Näkökulmia valokuvan kulttuureihin*. SKS 2016. ● Otso Kantokorpi

62 Paula Arvas ja Voitto Ruuhonen: *Alussa oli murha – johtolankoja rikoskirjallisuuteen*. Gaudeamus 2016. ● Keijo Kettunen

63 Sari Näre: *Sota ja seksi. Rintamamiesten seksuaalikerrotaa talvi- ja jatkosodan ajalta*. Tammi 2016. ● Paullina Raento

66 Jari Leskinen: *Kohti sosialismia! Pirkkalan peruskoulun marxilainen kokeilu 1973–75*. Siltala 2016. ● Virpi Kivioja

68 Ari Saastamoinen: *Tuhat tietä Roomaan. Matkustaminen antiikin maailmassa*. Gaudeamus 2017. ● Eeva-Maria Viitanen

Reformaatio meillä ja muualla

Peter Marshall: *Reformaatio*. Suom. Tapani Kilpeläinen. niin & näin 2017.

Meri Heinonen ja Marika Räsänen (toim.): *Pohjoinen reformaatio*. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies ja Turun Historiallinen Yhdistys 2016.

Luther naulaamassa teesejään Wittenbergin linnan kirkon oveen ja Agricola osin sen seurauksena muutamaa vuosikymmentä myöhemmin kääntämässä ja kirjoittamassa oikeaoppista lukemistoa Suomen kansalle sen omalla kielellä. ”Reformaatio” ja ”uskonpuhdistus” tuovat monen asiaan tarkemmin vihkiytymättömän mieleen joukon erilaisia yksittäisiä tapahtumia ja tiedonmurusia kaukaa puolen vuosituhannen takaa. Ison kuvan hahmottaminen sen sijaan voi olla hankalaa. Mistä reformaatiosta lopulta oli kysymys, ja mitkä olivat sen vaikutukset? Entä tunnemme ko sen jälkijärjestyksiä edelleen?

Maallikon sirpaleisessa reformaatiokuvassa ei tietenkään ole mitään ihmettelemistä. Kyseisen kaltainen mittava, moninainen ja yhteiskuntien eri tasoille vaikutuksensa ulottanut ilmiökokonaisuus kun on alan tutkijoillekin vaikea pähkinä purtavaksi. Eurooppa oli 1500-luvulla ilman reformaatiotakin kiihtyvässä muutoksen ja hämmingin tilassa. Renessanssin humanismi, uuden tieteen pihtisyntytyt, laajentunut maailmankuva ja -kauppa, kirjapaino- ja lukutaito, kansallisvaltion orastus,

kaikki ne ja moni muu kehityskulku kasvattivat maanosan henkistä ja sotilaallista räjähdysherkkyyttä. ”Varhaismoderni” oli alkamassa, mutta oliko reformaatio vain yksi sen synonyymi myöhäiskeskiajan ja uuden ajan taitteen ja muiden kömpelyksien rinnalla?

Sitä mieltii esimerkiksi Peter Marshall aloittaessaan suppean *Reformaationsa* kysymällä, josko mitään selvästi osoitettavaa, reformaatioksi oikeutetusti kutsuttavaa ylipäätään koskaan läpikäytiin? Tai toisaalta, oliko reformaatioita jopa monia?

Marshall päätyy pitämään käsitettä hyödyllisenä. Hänen mukaansa sillä voi kätevästi viitata yhtä aikaa aikakauteen ja prosessiin, jotka vakiinnuttivat eurooppalaiseen kulttuuriin käytännön, jossa identiteetti määritellään jaon ja konfliktin avulla. Kun katoliset tekevät tai sanovat noin, me teemme ja sanomme näin. Tämän jaon voi siirtää myös nykyisyyteen asettamalla vastakkain esimerkiksi ”me” ja ”islaminuskoiset” tai vaarallisemmin ja harhaanjohtavammin ”me” ja ”ne terroristit”.

Ilmiö ulottui ja irtaantui nopeasti sellaisiin asioihin, joilla ei ollut mitään suoraa tekemistä uskonnollisten jakojen kanssa. Esimerkiksi uuden ajan alun mullittelusta Marshall nostaa kalenteriuudistuksen. Paavi Gregorius XIII uudisti tuoreimpaan tieteelliseen tietoon nojautuen liian pitkiä vuosia antaneen juliaanisen kalenterin jo 1500-luvun lopulla, mutta epäluuloisimmille, eli protestanttisille Britannialle ja Ruotsille, se kelpasi vasta 150 vuotta myöhemmin.

Jotta kuva tapahtumista ei varmasti olisi liian yksinkertainen, reformaatioita ja reformaattoreita oli tosiaan useita. Eikä Martti Luther varmasti ollut reformaattoreista vähämerkityksellisimpiä, ainakaan meille suomalaisille, vaikka ei hän yhtä varmasti heistä ensimmäinenkään ollut.

Marshall näyttää pitävän 1500-luvun alussa vauhdittuneiden tapahtumien kokonaisuutta

ja sen kokonaisuuden satunnaisrönsyamiä myöhemmiltä vaikutuksiltaan itse ydintapahtumia, eli varsinaisia opillis-kirkollisia uskonpuhdistuksia, tärkeämpiä.

Kun ihmisiä ja asioita määrittelevistä jaoista tuli arkipäivää, opittiin niiden kanssa myös elämään. Päädyttiin askel askeleelta kohti moninaisuutta ja myös moniarvoisuutta, vaikka oli pyritty henkiseen ja hengelliseen yksimuotoisuuteen. Myös uskonto ja politiikka alettiin hahmottaa erillisiksi, vaikka sekä luterilaisessa että katolisessa leirissä haettiin päinvastaista reformaation alkuajoina. Paradoksin kautta siis kohti nykyäikää.

Marshall muistuttaa lisäksi myyttien viidakosta, joka pyrkii vääristämään ja yksipuolistamaan kuvaa reformaatioista.

Joidenkin tutkijoiden mukaan Luther ei naulannut teesejään kirkon oveen, tai jos naulasikin, ei niissä paavin auktoriteettia oltu hyllyttämässä. Euroopan poliittisuskonnollinen tilanne oli joka tapauksessa tuolloin ylivirittyneessä tilassa, ja ehkä juuri Lutheria teeseineen voi sittenkin kiittää siitä, että asiat riistäytyivät käsistä.

Joka tapauksessa monia julkisuutta saaneita teorioita reformaatioiden vaikutuksista on alettu pitää kyseenalaisina. Esimerkiksi edellisen vuosisadanvaihteen suuren sosiologin Max Weberin näkemykselle protestanttisen etiikan ja ”kapitalistisen hengen” kytkennästä ei enää löydetä pitäviä perusteita. Sama pätee myös Weberin ajatuksiin protestanttisuudesta ja sen voimasta hävittää maailmasta ”lumous”, eli erilaiset yliluonnolliset ja magiikkaan liittyvät ilmiöt ja uskomukset. Todellisuudessa niitä on edelleen viljalti myös protestanttien uskomusten joukossa, puhumattakaan siitä, mikä tilanne oli vielä niin sanotun puhdasoppisuuden aikana 1600-luvulla Turussa. Piispa Isaac Rothovius vaikeroi asiasta paljonpuhuvasti ja värikkäästi monet kerrat esimiehilleen ja tutuilleen Tukholmaan. Hänestä suomalai-

nen rahvas oli tuskastuttavan tyhmää sekä taikauskoista ja kääntyi kovin helposti hakemaan häden hetkellä apua loitsuista ja noituuksista.

Sekavaa ja monimutkaista siis, viestittää Marshall. Mutta kukin valitkoon reformaationsa, nyt kun se ei ole vain mahdollista, vaan kukin omaksi ristiksi armotta asetettu, kuten ”notkean modernin” teoreetikko, juuri edesmennyt Zygmunt Bauman ajanhenkeämme kuvailee. Jos Luther oli yksi katalysaattori (varhais)modernille yksilöllistymiskehitykselle, taisimme päätyä sillä uralla niin pitkälle, että mestari kääntyilee pelkästään jo siksi haudassaan?

Marshallin tiivistelmässä on ainakin yksi iso puute suomalaisen lukijan kannalta. Pohjoismaat ja erityisesti Suomi jäävät siinä ymmärrettävästi varsin vähälle huomiolle. Hyvät paikkaustarpeet ilmestyivät kuitenkin juuri ennen Marshallin kirjaisen suomennosta. *Pohjoinen reformaatio* -teoksessa iso joukko suomalaisia tutkijoita tarkastelee aihetta kattavan poikkiteieteellisessä hengessä. Tietoa löytyy aina Itämeren katolisesta reformaatiosta turkulaisten kaupunkitalojen reformaatioaiheisiin kaakeliuuneihin.

Pohjoinen reformaatio vaatii omaa tarkastelua jo siksi, että täällä prosessi kulki yhteiskunnassa ylhäältä alas. Kun Saksassa ja Keski-Euroopassa yleisemmin oli kyse jopa kansanliikkeestä ja siinä ohessa talonpoikaiskapinasta, täällä tapahtumista voidaan käyttää nimeä ruhtinasreformaatio. Kustaa Vaasan Ruotsi oli 1500-luvun alkupuolella velkainen ja hajanainen. Kuningas näki maan katolisen kirkon vauraudessa ja vallassa ratkaisun moneen ongelmaansa. Niinpä topakan sumeilematon hallitsija – varsin luterilaisessa hengessä – ”vapautti” kirkon tuloista ja omaisuudesta, jotka eivät olleet sen ydintyölle välttämättömiä, alkoi ajaa alas luostarilaitosta ja otti itselleen päätösvalan piispojen ja muun ylemmän papiston nimityksissä.

Samalla irtauduttiin Rooman käs-kyvallasta ja alettiin kouluttaa papistoa Saksan luterilaisissa yliopistoissa. Lähes samaa tahtia ja samaan suuntaan kulki kirkkopoliitiikassaan kova alueellinen kilpailija Tanska.

Marshallin pikku teos on oleelliseen keskittyvä ja rennosti kirjoitettu tiivistys aiheestaan. Samalla se on myös varsin yllätykseton. Marshall ehkä haaskaa vähäistä tilaansa hieman liikaakin jo lakastuneiden vanhojen reformaationäkemyksien ja -myyttien kyseenalaistamiselle. Tapani Kilpeläisen hersyvän eloisa suomenos onneksi pitää kriittisenkin lukijan huulilla hymyn.

Pohjoisen reformaation summaa arkkikiipisa Kari Mäkisen kontribuutio. Hän keskittyy erityisesti reformaation ja suomen kielen suhteeseen, vaikka laaja koelma käsittelee sitä muutenkin. Mäkisen nostoissa on kuitenkin hyvää osumatarkkuutta. Suomenkielinen kirjallisuus, kirjoitettu suomi sekä kansan lukutaito ja -opetus ovat varmasti asioita, joita reformaatio edisti. Ne ovat myös vaikuttaneet tähän päivään asti Suomen ja suomalaisten kohtaloihin ja elinolosuhteisiin.

Hieman abstraktimmin Mäkinen puhuu myös ”katseen laskeutumisesta”, siitä miten ”näkökulma taitui ylhäältä ja pyhästä alas ja arkeen”. Ja tässäkin on kyse edelleen myös kielestä, luterilaisuudelle niin tärkeästä kansan omasta kielestä. Olihan yksi Lutherin keskeisistä ajatuksista kukin omakohtainen paneutuminen pyhiin teksteihin, ilman välittäjäasemassa olevaa ja outoa latinaa mumisevaa pappis- ja munkkiarmeijaa ja ilman villisti rönsynnyttä pyhimyspalvonnan, menojen ja symboliesineistön ornamenttiikkaa. Samoissa virkkeissä Mäkinen muistuttaa, että käytännössä oppi ja opetus toki tulivat luterilaistuvassakin Suomessa ylhäältä saarnastuolista. Eikä sieltä tullut vain jumalan sanaa ja perusopetusta, vaan sieltä tuli myös muun muassa valtiovalan käskyjä ja oh-

jeita. Kirkosta oli tullut *de facto* valtion viranomainen. Ja sellaisena se on yllättävän tiukasti pysynyt Suomessa tähän päivään asti. Ruotsin nykyinen arkkipiispa Antje Jackelén piti hiljan esitetyssä Suomen ja Ruotsin yleisradioiden yhteistuotannossa asetelmaa ”luterilaisittain ongelmallisena”. Hänestä valtionkirkon vapaus ja riippumattomuus on liian helposti kyseenalaistettavissa.

KARI HEINO

Kirjoittaja on valtiotieteiden tohtori, vapaa tutkija ja toimittaja.